

A holocaust témája a tanártovábbképzésben

A Magyarország második világháborús szerepvállalásához és a német megszálláshoz kötődő, faji alapon történt üldöztetés története hosszú évtizedekig a tabuk sorába tartozott. Az európai zsidóság elpusztítását jelentő holocaust (héberül Soá, mellette elfogadott, használatos a vészidőszak kifejezés is) a magyar történelem tanításában esetlegesen kapott helyet, a tankönyvekben pedig alig, leginkább néhány sorban szerepelt.

A második világháború pusztításai, a személyi veszteség kapcsán történt némi említés a magyarországi zsidóságról, a vidéki zsidókról, akik „eltűntek a haláltáborok poklában”. A konkrét történelemszempontokról, a deportálásokról, a rémtettekért felelősökről, a történelmi felelősségről és a következményekről alig vagy egyáltalán nem esett szó.

A hazai tanintézeti oktatás tartalmi megújulásának részeként az 1990-es évek második felétől a pedagógusok közösségében terjedt a vélemény, hogy a diktatúrák története az üldöztetés történetétől elválaszthatatlan. A holocaust a modernkori európai és magyar történelem része. A zsidók üldöztetése, tömeges és iparszerű legyilkolása sosem tűnő sebet ütöttek modern civilizációnk képén. A modern történelem egyik legszörnyűbb tette tanításának a tanrendben helyet kell kapnia, ezzel együtt a témában mélyebb történelmi feltárással és átgondolt pedagógiai feldolgozásra van szükség.

Az Oktatási Minisztérium ezeket a véleményeket figyelemmel kísérte és elfogadta. 1998-ban az általános és középiskolai történelemtanárok, társadalomismerettel foglalkozó oktatók és más, a téma iránt érdeklődő pedagógusok számára jóváhagyta és akkreditálta „A holocaust téma pedagógiai feldolgozásának elméleti és gyakorlati kérdései” című pedagógus-továbbképzési programot (424121/1998. sz.). A programba foglalt feladatokat a továbbiakban a Magyar Auschwitz Alapítvány fenntartásában működő Holocaust Dokumentációs Központ kezdeményezte és gondozta.

A kollektív emlékezetet formáló pedagógiai igényeket és követelményeket – az Oktatási Minisztérium, a Magyar Történelmi Társulat, a Holocaust Dokumentációs Központ, a Történelemtanárok Egyesülete, a Hanna Arendt Egyesület (1) és más szervezetek – főrumain vitatták meg. Az Oktatási Minisztérium is helyet adott a szakmai tanácskozásoknak, ahol elmélyült eszmecsere, nyílt, demokratikus viták folytak.

Kételemeket többen megfogalmaztak. Kezdetben arról, hogy mennyire időszerű a téma tanításának bevezetése, képesek-e (a témában többségükben ismerethiánnyal küzdő) pedagógusok a feladatra aránylag rövid idő alatt felkészülni, az új szakmai kihívással szembenézni. Számos aggály hangzott el, hogy az egyes iskolatípusokban, a különböző tanulókorosztályoknál miként lehetséges és szükséges a nehéz, összetett téma feldolgozása.

A szervezetek állásfoglalása szinte egyöntetű volt, hogy a holocaust oktatása új oktatási-nevelési szükséglet. Olyképpen kell megvalósítani, hogy az egyedi tragédia emlékeinek ébrentartása, érzelmi átélése hozzájáruljon a felnövekvő nemzedék ellenálló képességének növekedéséhez, s erősítse a fiatalokban a védekezést az – újra és újra felbukkanó – elembertelenítő, kirekesztő eszmékkel szemben.

Voltak, akik hangsúlyozták, a tanulókat meg kell tanítani arra, hogy értéknek tekintsék állampolgári jogait, s tetteikért vállalják a felelősséget. Egyetértés alakult ki abban, hogy a diszkriminatív üldöztetés, a holocaust kapcsán megismerhetik a tragédiák, az emberi megaláztatások történetét is.

A pedagógus szervezetek képviselői a holocaust feldolgozását új pedagógiai kihívásnak, összetett feladatnak tartották. Úgy értékelték, hogy a megvalósításhoz türelemre, új pedagógiai-módszertani segédanyagokra, a témát sokoldalúan megközelítő tanácskozássokra, pedagógiai továbbképző szemináriumokra van szükség.

A viták lezárultával az Oktatási Minisztérium döntött arról, hogy a foglalkozást a holocaust történetével lehetőleg az általános iskola nyolcadik osztályában kell kezdeni, a téma feldolgozása a középfokú tanintézetekben folyamatosan kívánatos.

A több évtizedes elhallgatás után Magyarországon jelentős fordulat történt. *Pokorni Zoltán* oktatási miniszter javaslatára az országgyűlés elfogadta, hogy hazánkban 2001-től évente, a zsidó állampolgárok 1944. évi első gettóinak felállítása évfordulóján, április 16-án holokauszt-emléknap legyen. (Korábban a halálgyárként működtetett Auschwitz-Birkenau koncentrációs tábor felszabadításának évfordulóját említették tervezett emléknap gyanánt.)

Az oktatási miniszter további személyes kezdeményezéseket tett. Megindította a holocaust témájának nemzetközi tapasztalatokra épülő feldolgozásához, a tanrendben rögzített emléknapok tartásához szükséges oktatási segédanyagok kidolgozását. A megvalósításhoz 2000 őszén a téma vezető kutatóiból és a hazai pedagógiai szervezetek képviselőiből ad hoc munkabizottságot hívott össze. Azonos módon kezdett munkához a kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapját előkészítő munkabizottság.

A *Porogi András* gimnáziumi igazgató vezette holocaust-munkabizottság az Oktatási Minisztériumban csaknem fél évig havonta ülésezett. Kitaró szakmai vitái eredményeként 2001 tavaszára elkészült egy tanári segédlet. (2) A téma oktatását szolgáló összeállítás a történeti részen felül pedagógiai-módszertani ajánlások tárát tartalmazta. Az oktatási-nevelési folyamatban kidolgozott, bevált megközelítéseket, esetenként külföldön is kipróbált megoldásokat adott közre. (Később kiderült, új utak keresésére is ösztönzött.) Az országsszerte gyűjtött vélemények, oktatási tapasztalatok szerint az első tanári kézikönyv bevált. Egyben új szükségletet is keltett, mert az ad hoc munkabizottság javaslata nyomán, az Oktatási Minisztérium által kiírt pályázat alapján holocaust-tankönyv is készült.

Az első hazai holocaust-tankönyv bemutatta a zsidó nép történetét, a világban való szétszórás tényeit, a magyarság és a zsidóság történelmi együttélésének sarokpontjait, feldolgozta a kultúrák kölcsönhatásait. Összefoglalta a zsidók két világháború közötti politikai és faji alapon történt üldöztetésének, gettózásának és deportációjának főbb adatait, a nemzetiszocialista terror elől magyar földre menekültek befogadásának máig figyelemre méltó tényeit. Feldolgozta a személyi veszteség, a pusztulás megrendítő adatsorait. Foglalkozott az 1944-ben munkaszolgálatra hurcolt vagy deportált cigányok sorsával, a családjaik ellen történt atrocitásokkal. Bemutatta a gyilkosok, bűnsegedék háború utáni felelősségre vonásának rövid történetét is. (3)

Nem lehetünk olyan naivak, hogy kijelentsük, az iskola feltétlenül meg tud birkózni a máshonnan kapott negatív, előítéletes információkkal, azok hatásával. Esélye csak akkor van, ha az egyik állítással szemben nem másikat állít, hanem ha a tanulókat például a források elemzésén keresztül vezeti el a megismeréshez és egyáltalán a megismerés képességének kialakításához. Ez a módszer nem szemben áll, hanem épp azonos a korszerű történelemtanítás megkívánt elveivel és módszereivel.

A viták eközben alig csitulnak. Hogyan lehet a tanrend szorításában a sokrétű jelenséget tanítani, teljességében átfogni vagy legalábbis egy-egy részét bemutatni, a tanulók empátiáját az áldozatok iránt kiváltani? Miként közeledjenek az oktatási intézmények vagy legalábbis a téma tanításában érintett tanárok a felfoghatatlan katasztrófa feldolgozásához?

A kérdés legtöbbször olyképp sűrűsödött, vajon miért foglalkozik olyan keveset és alacsony határfokkal az iskola ezzel a problémával. Egy olyan történelmi jelenséggel, melyről kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy nem csupán múltja van, hanem jelene is. Korunkban többféleképp mutatkozik, főként egy szörnyű történelmi örökség továbbéléséért. De megragadhatjuk a múlt tapasztalatai nem ismerésén és nem értésén, sőt a félreértésén alapuló jövő fenyegetettségéiként is.

Az eszmecsere során több kolléga is elmondta, hogy a tanulók tudat- és érzelmvilágát hibás lenne „tisztá táblának” tekinteni, hiszen már magában hordozza a környezeti hatásokat is. Az oktatás, a képzés és a művelődési intézmények támogatására szorul. Ezek segítségének hiányában végzetes helyzetbe kerülhet. Ki lesz szolgáltatva például a történelmileg örökségbe kapott előítéleteknek, a rájuk épülő indulatoknak, amelyek úgy sújtanak le rá, mint a végzet, téves és bűnös utakra vihetik.

A hazai közoktatás fontos feladata, hogy az oktatás és nevelés a tanulókat ezektől megóvja, s az előítéletek sötétségében fokozott erőfeszítéssel, meggyőző érveléssel világosságot gyűjtsen. A sikerhez tisztában kell lennünk a kiindulási tudati állapotokkal. Föl kell mérni, hol tartunk és meghatározni, milyen úton és hova kell tartanunk.

Ezt az útkereső, a jövőre kiható feladatsort kívánta segíteni a Magyar Tudományos Akadémia várbeli kongresszusi termében 2001. október 28-án tartott országos konferencia. A csaknem kétszáz tanár résztvevővel, „A holocaust az iskolai oktatásban” címmel rendezett tanácskozás a téma feldolgozásának néhány problémáját tekintette át. Jelentős eredményeket hozott.

Az elnöklő *Szabolcs Ottó* hangsúlyozta, hogy a történelmet nem egyszerűen a múlt megismerése, hanem elsősorban a jelen jobb, teljesebb megértése szándékával tanítja az iskola. Jelesen azért, hogy az új generáció ne ismétlje meg a múlt hibáit – esetünkben bűneit –, hanem azokon okulva jobb, elviselhetőbb, sikeresebb jövőt építsen. A modern történelemtanítás a kultúrországokban két elvi jelszóra épül, ezek a pluralizmus és multiperspektívizmus. Ez a két irányelv ellentmond mindenféle diktatúrának, intoleranciának. A pluralizmus ugyanis a sokféleséget, a sokféleség együttélését, s egymás iránti türelmet jelenti, a multiperspektíva pedig az erre a többszínűségre, kölcsönös toleranciára épülő rendszernek a továbbéléséhez vezető utakat foglalja magában. Ez a fajta pluralizmus igen sokrétű, szinte totális. A másságot tudomásul veszi, a kirekesztést nem tűri sem vallási, sem etnikai, sem faji, sem társadalmi alapon. A nemzeti lét, az európai egység és a világpolgárság egyaránt a sokféleség, a sokféleség egymást megtűrő egysége. Itt nem a szeretetről, hanem a kölcsönös megbecsülésről, elismerésről van szó.

A kérdés alapja nem érzelmi, hanem elsősorban tudati. Természetesen a tudat, a megismerés és megértés érzelmeket is kelt. Ez rendjén is van. Az azonban már nincs rendjén, hogy az érzelmek megelőzik a tudatot, a tényeket, s hogy az ismeretet egyszerűen behelyettesítik érzelmekkel. Ez szüli az előítéleteket, néha a nagyon erős és gyilkos előítéleteket: amikor azok antiszemiták, akik egyetlen zsidót sem ismernek, azok ab ovo cigánygyűlölők, akik csak a cigányok egy-egy előnytelen csoportjával találkoztak.

A konferencián kiemelt hangsúlyt kapott, hogy – az oktatás feladataira tekintve – az iskola a történelemoktatásban ezeket az élő és továbbélő kérdéseket nem kerülheti meg. (Akármennyire kevés a tantervnek az ezzel kapcsolatos tárgyi előírása.) Viszont lehetőséget jelent, hogy az iskola készíti el a konkrét nevelési programját, a tanár a helyi tantervét. Ezekben pótolhatja a tankönyvek hiányosságait. Igen rugalmasan, a helyi szükségletek és lehetőségek szerint.

Ki tudja jobban, mint az adott tanintézet vezetősége és a tanár, hogy mit és hogyan kell tenni az adott helyen és az adott osztályközösségben a holocaust megismertetése, főképp megértetése, tanulságai megemésztése, a fiatalok lelki alkatába való beépülése érdekében? Itt lép előtérbe a közoktatásban minden tantervnél, állami intézkedésnél a konkrét iskola és a konkrét tanár. Sajátos habitusával, ismereteivel, pedagógiai művészetével és a helyi anyag felhasználásának lehetőségével. Itt dől el minden, az oktatási folyamatban.

Nem lehetünk olyan naivak, hogy kijelentsük, az iskola feltétlenül meg tud birkózni a máshonnan kapott negatív, előítéletes információkkal, azok hatásával. Esélye csak akkor van, ha az egyik állítással szemben nem másikat állít, hanem ha a tanulókat például a források elemzésén keresztül vezeti el a megismeréshez és egyáltalán a megismerés képességének kialakításához. Ez a módszer nem szemben áll, hanem épp azonos a korszerű történelemtanítás megkívánt elveivel és módszereivel.

A korszerű történelemtanítás ugyanis alapjaiban elemző. Nem a tények egyszerű megtanítására, hanem a megismerés módjainak készségi szintű elsajátítására és beidegzésére épít. Aki bejárja a megismerés útját, az a tények, források alapján maga tanulja meg megismerni a történelmi eseményeket, ennek alapján alakul ki ítélete, felfogása. Az elemző tanítás lehet csak maradandó hatású az előítéletes, valamiképp rögzült, egyszerű érzelmi hatásokkal szemben. A holocaust tanítása tehát anyagát és módszereit nézve egyaránt szerves része az iskolai történelemtanításnak.

A holocaust tanintézeti feldolgozásában megkerülhetetlen – sokakat foglalkoztató, esetenként megosztó – kérdés, mi a helyes magatartás: a feledés és megbocsátás – vagy a visszaemlékezés, emlékeztetés és a felelősök keresése, megnevezése. Ebben az összefüggésben a tolerancián az adott kor megértését, a történelmi időszak körülményei diktálta helyzetbe és az akkori emberi gondolkodásba való beleélést értjük.

A tolerancia történelmileg nem az egyetértést, hanem a helyzetbe való beleélést jelenti. Nem lehet egyszerre toleránsnak lenni a gyilkossal és az áldozattal. De meg lehet érteni mindkét fél helyzetét, tetteinek, érzelmeinek, indulatainak okait, összetevőit. Nem véletlen, hogy a korszerű történelemtanítás két alapvető módszertani elve: a korhűség és a kor-megelevenítés. Ez a történelmi megismerés az alapja a valóságos toleranciának.

A tanártovábbképzés további fórumain kiviláglott, hogy az emléknapok egyik alapvető követelménye a régi reflexektől való megszabadulás. A kérdések kérdése volt, miként lehet a megfelelő előkészítésbe és lebonyolításba a diákságot bevonni, öntevékenységet kibontakoztatni. Az első holocaust-emléknapokon a legtöbb eredményre olyan tanintézetekben jutottak, ahol a témáról közvetlen beszélgetések folytak. Egyes iskolákban a diákok megfogalmazhatták viszonyulásukat – akár ellenérzéseiket, ismerethiányukat is bevallva – a modernkori népiértés történéseire és a hozzájuk kötődő lelkiismereti kérdésekhez.

Az előbbieket a tanártovábbképzésre is érvényesek. A legtöbb résztvevő a szemináriumoktól igen sokat várt: a holocaust történetéről minél több új ismeretet, irodalmi tájékozódásához, a szemléltetéshez (dokumentumfilm, játékfilm stb.) eligazítást, a történelmi feldolgozáshoz, az emléknap előkészítéséhez és lebonyolításához pedagógiai, módszertani segítséget és sorolhatnák tovább. Emiatt új tematikák, ismételten megvitatott, továbbfejlesztett segédanyagok készültek.

A cigányok háborús üldöztetésének tanintézeti feldolgozásához ajánlott segédanyag (4) 2000. évi megjelentetéséhez a Phare Demokrácia Program, a többiekhez a Nemzeti Kulturális Alap és az Oktatási Minisztérium nyújtott segítséget. A roma holocaustról figyelemre méltó, az oktatásban is jól használható kiadványt adott közre a Roma Sajtóközpont 2001-ben. (5)

Az új, 5–6 íves kiadványok a munkaszolgálat, a budapesti nyilaskeresztes terror, az auschwitz-i-mauthauseni-guseni deportáció, az 1944 novemberi komáromi deportálás, a háborús embermentés történetéről adtak összefoglalást, egyben forrásokat, ajánlásokat.

(6) Azzal a céllal készültek, hogy segítségükkel az események a tanintézeti munkában elemezhető, könnyebben feldolgozható legyenek. A tanárok – mint felhasználók – támogató, elismerő véleménye alapján a kiadványok közreadása folytatódik.

Pedagógiai-módszertani segítséget nyújt a Holocaust Füzetek több száma. Említést érdemel, hogy a Keresztény-Zsidó Teológiai Évkönyv (7) foglalkozik a holocaust témájával, ahogy a Történelempedagógiai Füzetek újabb számai is. (8)

Az elmúlt években a Holocaust Dokumentációs Központ szervezésében a három napos holocaust tanártovábbképzési tanfolyamokra – összesen 87 tanár részvételével – Pilisborosjenőn *Loránd Ferenc* kandidátus irányításával, feszes munkával került sor. Öröndetes, hogy a tanfolyamok iránt egyházi oldalról is érdeklődés mutatkozott. A képzéseken gyűjtött tapasztalatokból újabb megközelítések, stratégiai célok megfogalmazása következett.

A vitákon felbukkantak a pedagógiai munka gyengeségei: a tanárok ismerethiánya és félelmei, a téma megközelítésében tapasztalható bizonytalanságok, a fogalmak eltérő értelmezése. Máskor pedig kirajzolódtak a téma oktatásának lehetséges útjai, feltételei, pedagógiai-módszertani megközelítési módjai.

Sopronban 2000 és 2002 között évente magyar-osztrák holocaust-szemináriumok folytak, ebből kettő – a Kulturkontakt Austria és az Osztrák Kelet- és Délkelet-Európa Intézet támogatásával – német nyelven. A határmenti együttműködésben alkalmilag 15–15 osztrák és magyar pedagógus vett részt.

Az osztrák kollégák, gyakorló tanárok, pedagógus kutatók szívesen jöttek, az elmélyült eszmecserék, foglalkozások aktív részesei voltak. Az Ausztriában készült kiadványaikat, tapasztalataikat több oldalról bemutatták. A közeljövőben kívánatos lenne, hogy a nemzetközi eszmecseréken érdeklődő szlovák és horvát pedagógusok bevonására kerüljön sor. (Az utóbbiakból a 2002. évi meghívásra – a korábbi egyeztetés ellenére – sajnos egyetlen kolléga sem érkezett.)

A szemináriumok eszmecseréin a vitázók úgy összegeztek, hogy a diszkrimináció, a kirekesztés, a modernkori üldöztetés és népiirtás történetének tanintézeti feldolgozása, oktatása elengedhetetlen. A tanártársadalomtól történeti és pedagógiai felkészültséget, személyes, felelős állásfoglalást igényel.

A tanintézeti nevelésnek arra kell irányulnia, hogy az emlékek ébrentartása, érzelmi átélése hozzásegítse az új nemzedékeket a védekezés kialakításához az emberi szabadságjogokat korlátozó, elembentelítő, kirekesztő eszmékkel, a hozzájuk kapcsolódó törekvésekkel szemben.

A magyar kollégák hangsúlyozták, hogy a megújuló magyar társadalomban, az új, önálló megoldásokra törekvő oktatásban és nevelésben a diktatúrák manipulációinak, az általuk hirdetett ordas, pusztító eszméknek és az azok jegyében végrehajtott tetteknek a leleplezése komplex feladat.

A tanári továbbképzéseken résztvevők tapasztalataik alapján arról adtak számot, hogy a megrázó, erkölcsileg elítélendő részletek felszínre hozása segíti az évtizedes elfojtásokból is fakadó feszültségek, előítéletek oldását. Véleményük figyelembevételével készült el 2003 tavaszán a „Megemlékezés a holocaust áldozatairól” című kiadvány, mely az iskolai emléknapi előkészítést szolgálta. A korábbiaknál több helyi tapasztalat, iskolai projektek, tanítási problémák, hasznos információk közreadására került sor, a szerkesztők – helyesen – a fejlődő tanár-diák együttműködésre építettek. (9)

Ugyancsak a tanárok javaslatára a Holocaust Dokumentációs Központ 2002-ben egyes megemlékezések, rendezvények alkalmából kisebb informatív kiadványokat adott közre. Ezeket a (kiállításon, a rendezvényen résztvevő) diákok magukkal viheték és a visszacsatolás ára mutat, hogy az oktatásban, kiegészítő ismeretek nyújtásával is hasznosultak. (10)

Sok tapasztalatot hozott felszínre a *Raoul Wallenberg* svéd követségi titkár 90. születésnapja alkalmából rendezett országos vándorkiállítás is.

A pedagógiai kezdeményezéseknek, a sokoldalú erőfeszítéseknek meghatározó része volt abban, hogy 2002 októberében Magyarországot Strasbourgban felvették az International Task Force for Co-operation on Holocaust Education, Remembrance and Research nemzetközi szervezetbe, mely a holocaust-téma pedagógiai-módszertani feldolgozását világszerte pályázatokkal, a tagországoktól kiindult projektek támogatásával segíti, ösztönzi. A magyar tapasztalatokból, sajátos feladatokból fakadó projektek kidolgozása egyik fontos, soronlévő feladat.

A szervezet 2003 novemberében Budapesten, az Oktatási Minisztériumban tartotta három napos ülését. A tagországok képviselője a magyar tapasztalatokat figyelemmel tanulmányozta, a holocaust oktatását illetően új nemzetközi ajánlásokat fogadott el. Ezek széleskörű közzététele, feldolgozása a következő tanárképző programokon elengedhetetlen.

A nemzetközi együttműködést érintve, értékelést érdemel a magyar-izraeli oktatási kooperáció is. Magyarország és Izrael Állam főhatóságainak megállapodása eredményeképp 1997-től öt alkalommal 20–25 magyar pedagógus részvételével továbbképzésre került sor a jeruzsálemi Jad Vasém Intézetben. A rangos intézményben tanulmányúton járt magyar pedagóguscsoportok sokirányú tájékoztatást kaptak. A résztvevők 2001-ben megalakították a Jad Vasém magyarországi baráti körét. Tagjai több időszaki feladatot vállalnak: részt vesznek a háborús zsidómentés részeseinek felkutatásáért és elismeréséért folyó munkában, valamint továbbképző városi tanfolyamokat szerveznek.

Emlékezetes sikerrel, kiemelkedő középiskolai kezdeményezéssel és figyelemmel városi holocaust-napra került sor Cegléden, majd Miskolcon 2002-ben.

2002. július 1-jén a kormány létrehozta a Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítványt (HDKE). Az 1990-ben alakult Magyar Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dokumentációs Központ tehát új keretben, jobb lehetőségekkel folytatja működését. A közalapítvány célja, hogy az eddigi tudományos kutatások felhasználásával teljesebbé és hitelesebbé tegye a felnövekvő generációk ismereteit a nemzetiszocializmus büntetteiről, a vézskorszak hazai és nemzetközi történetéről, elő- és utóéletéről, a gettózás és a deportálás következményeiről, a sokféle kényszermunka elszenvedőinek tragikus sorsáról.

A HDKE egész apparátusával, tudományos és oktatási potenciáljával a tanintézeteknek új lehetőségeket, új szolgáltatásokat kíván nyújtani a humanista szemléletmód és magatartás fejlesztésére, az empátiára, annak a célnak a szolgálatában, hogy a fájdalmas, szegyenletes múlt soha többé ne ismétlődhessen.

A HDKE felfogása szerint az eddigi tapasztalatok arra mutatnak, hogy történelmi összefüggéseiben, a múlt és a jelen kontinuitásában kell bemutatni a második világháború kirobbantásának okait, a hitleri birodalom által legázolt Európában uralkodó politikai-gazdasági viszonyokat, a holocaust európai dimenzióit, ezen belül a német nemzetiszocializmus céljait és hatalomra jutását, a náci fajelmélet elburjánzását, az úgynevezett eutanázia-programot, a különleges bevetési csoportok (Einsatzgruppen) működését, a gettók felállítását, a koncentrációs táborok rendszerét, a megsemmisítő táborokat, térségünkben a kisegítő munkaszolgálat működtetését és következményeit.

A téma feldolgozásában nemcsak az áldozatok empatikus bemutatása fontos, hanem a történekmért való felelősség vizsgálata, a cinkosok, gyilkosok konkrét megnevezése is. Nem engedhető meg sem a holocaust, sem a nemzetiszocializmus relativizálása. Tudatosítani kell, hogy Magyarországon a német megszállás nélkül nem kerülhetett volna sor a magyar zsidóság tömegméretű megsemmisítésére és a nem zsidó áldozatok: náciellenes politikusok, ellenállók, elhurcolt baloldaliak, katonaszökevények, a Jehova tanúi, a romák tömeges elhurcolására és elpusztítására. Ugyanakkor a magyar közigazgatás tevékeny közreműködése nélkül az Eichmann-kommandó nem tudta volna a deportálást végrehajtani. Rá kell világítani, hogy 1944. március 19-e után – a magyar társadalom általános állapota miatt – nem alakult ki széles körű népi ellenállás. Az ellenállás elmaradása

többek között a polgári demokrácia deficitjével, az autonóm gondolkodás és viselkedés hiányával, az előítéletekkel terhelt köztudat meglétével is magyarázható.

Az üldöztetés tanintézeti feldolgozásában súlyponti kérdésnek kell tekinteni az embermentő külföldi és hazai szervezetek, csoportok és személyek önzetlen tevékenységének valóságghú bemutatását. Meg kell értetni, hogy a halálra hajszoltak mentésének résztvevői egzisztenciájuk és nem egyszer életük kockáztatásával vállaltak szolidaritást magyar zsidókért. El kell érni, hogy az életmentők erkölcsi helytállása a mai fiatal korosztályok számára példaértékű legyen.

Az oktatásban társadalom- és kultúrtörténeti szempontból kell megvizsgálni, hogy a középkortól kezdve a magyar zsidóságnak milyen szerepe volt az ország gazdasági, kulturális fejlődésében, miként járult hozzá hazánk polgárosodásához. Több oldalról kell bemutatni, mit köszönhetünk annak a szellemi teljesítménynek, a tudománynak és kultúrának, melyet keresztények és zsidó együtt hoztak létre.

A holocaust miatt felmérhetetlen veszteséget szenvedett el a magyar nép és a nemzet. Érzékeltetni kell a végrehajtás példátlan brutalitását, s nem kevésbé lényeges felhívni a figyelmet arra, hogy törvénytisztelő, ártatlan magyar áldozatokról van szó.

A HDKE pedagógiai felfogása szerint történetiségében kell bemutatni az antijudaizmus, a politikai antiszemitizmus, a rasszizmus kialakulását, folyamatos meglétét és romboló hatását a magyar társadalomban. Hatásait, társadalomromboló következményeit a Horthy-korszak, a nyilas terroruralom idején, valamint a napjainkban is tapasztalható káros és veszélyes megnyilvánulásait.

A pedagógiai követelményekre tekintve a HDKE hangsúlyozza, hogy a mai formálódó demokratikus viszonyok közt a vészidőszak történéseinek és tanulságainak feltárásával segíteni kell a fiatal nemzedék tudatának formálását. Olyan szuverén gondolkodásra van szükség, amelyre a kritikai szellem, a biztos identitástudat, a saját és közösségi jogaira való igény, mások, más népek, etnikumok, népcsoportok egyéni és közösségi jogai és méltósága, valamint kultúrája iránti tisztelet jellemző.

A fenti célok érdekében etnikai, szociális, vallási stb. különbségek nélkül támogatni szükséges az iskolai civil társulásokat, amelyek elismerik az egyén értékeit, empatikusak és toleránsak a rászorultakkal, a társadalom periferiájára szorultak, a másként élők iránt, s cselekedeteiket a szolidaritás és az esélyegyenlőség demokratikus elvei vezérlik.

Erősíteni, fejleszteni szükséges azokat a demokratikus közösségeket és személyeket, amelyek/akik következetesen fellépnek az előítéletek, a nemzeti-etnikai kizárolgosság, az idegengyűlölet, a sovinizmus, a rasszizmus, az antiszemitizmus és a cigányellenesség megnyilvánulásaival szemben.

Elengedhetetlen, hogy a fiatalok különbséget tudjanak tenni a Jó és a Rossz kategóriái között, s ez teret nyerve, érvényesüljön mindennapjaikban. Bátran, erkölcsi szilárd-sággal lépjenek fel a barbárságnak, az emberi nem lealacsonyításának megnyilvánulásai ellen. Álljanak ki, ha kell, egymásra is hassanak az emberi élet, az emberi méltóság, az emberi szabadságjogok védelmében.

A sokrétű feladatok összehangolása, a tervszerű munka érdekében a HDKE a közelmúltban Pedagógiai Kabinetet hívott életre, mely a jövőben a holocaust-témában elméleti-kutatási, valamint pedagógiai-módszertani központként dolgozik. (Az elgondolás szerint szükség esetén közművelődési igényeket is támogat.) A Pedagógiai Kabinet megalakulása következményeként a HDKE kiépíti a regionális Történeti-Pedagógiai Műhelyeket, amelyek megfelelő háttérrel – lehetőleg a felsőoktatás és a közalapítvány támogatásával – kezdenék meg a holocaust pedagógiai-módszertani adaptációját.

A HDKE Pedagógiai Kabinetje több célcsoport körében kíván dolgozni: megyei pedagógiai és oktatási intézményvezetők, történelemtanárok és a téma iránt érdeklődő szaktanárok, múzeumpedagógiával foglalkozók, egyetemi és főiskolai történelem-média szakos hallgatók, valamint más médiaiskolák hallgatói között. (11)

A tervek szerint új kiadványok, segédletek is készülnek: évkönyvek, a Holocaust Füzetek tematikus anyaga és módszertani rovata, hazai és nemzetközi publikációkból szöveggyűjtemények, ajánló bibliográfiák. Előkészületben vannak a holocaust-témájú tantárgyi modulok, újabb tanári módszertani segédanyagok a holocaust oktatásához. A holocaust oktatását segítő oktatócsomag összeállítása és mielőbb a tanintézetek rendelkezésére bocsátása kiemelt projekt.

A jövő feladata a Módszertani Füzetek előkészítése és kiadása, a régiókból érkező szakanyagok elhelyezése a pedagógiai sajtóban, valamint a digitális oktatási adattár, adatbank létrehozása.

Már az 1990-es éveken kitűnt, hogy a pedagógiai tevékenység (ahogy a kutatás sem) nem lehet Budapest-központú. A helyi kutatásokat, feldolgozásokat és kezdeményezéseket a HDKE fel kívánja karolni, egyben országosan hasznosítani. Támogatja a honismereti szakköröket, a szakirányú kurzusokat, a levéltári és múzeumi (helytörténeti) kutatásokat, a családi forrásanyagok feltárását, a túlélőkkel készítendő interjúkat, a helyi számítógépes adatkezelés kialakítását és alkalmazását.

A HDKE szükségesnek tartja, eszközeivel támogatja a helyi dokumentációs anyaggyűjtésből származó tablók összeállítását, a pedagógiai célú kiállításokat, az évfordulókhoz kapcsolódó vándorkiállításokat, helyi albumok közreadását, videófilmek készítését. Szorgalmazza az emlékhelyek, emléktáblák rendszeres ápolását és koszorúzását, esetenként új emlékhelyek létesítését, a fennmaradt művészeti emlékek felkutatását. Az emlékörzéstől elválaszthatatlannak tartja a zárandokutak előkészítését és szervezését, a hazai tanulmányutakat, egyben szorgalmazza a külföldi koncentrációs táborok megtekintésére irányuló kezdeményezéseket is. A legtöbb feladatot, helyi kezdeményezést pályázati rendszerben kívánja támogatni.

A HDKE a Magyar Történelmi Társulat tanári tagozatával együttműködésben 2003. április 26-án Budapesten megrendezte az

„Empátia, szolidaritás, gyűlölet” című országos tanári konferenciát. A tapasztalatokban és gondolatokban gazdag referátumok, az élénk és tartalmas vita anyaga kiadás előtt áll.

2003. október 16–17-én – osztrák kollégák közreműködésével – „Üldöztetés, identitás, integráció” címmel a HDKE konferenciát rendezett a romákért Sopronban. A tartalmas (német nyelvű) tanácskozás végén, a tanulságok összegezése után a fórum úgy döntött, hogy felhívást tesz közzé. Ebből idézünk: „A cigány nép története, közelmúltja ismeretének hiánya a hazai romákat sújtó nagyszámú hátrány közé sorolható. Véleményünk szerint minden, az esélyegyenlőséget támogatni, biztosítani kívánó akaratnak a romák valóságos helyzetéből fakadó problémákra kell válaszokat keresni [...]”

A többségi társadalom nagy része Magyarországon a romákról sztereotípiákban gondolkodik. A romák közössége egyáltalán nem érzékelheti a társadalmi szolidaritást. Nem élvezi a többség támogatását, hanem előítéletek hálójába veszi körül, amelyet csak következetes és folyamatos cselekvéssel, átgondolt oktatással és neveléssel lehet mérsékelni.

A felnövekvő roma generációk tudatát újra és újra a társadalmi kirekesztettség, az üldözöttség érzése hatja át. Sokkal többet kell tennünk azért, hogy a fiatalok megismerjék népük történetét és kultúráját, sorsfordulóit, a magyarsággal való évszázados együttélés tartami kérdéseit.

Az eddigi helyzet megváltoztatásáért, a jövőért sokoldalúan segíteni kell valós identitásuk kialakítását és megszilárdítását. [...] Fontosnak tartjuk a cigány nyelveken értő, azt oktatásban használni tudó óvónők, tanítók, tanárok, szociális munkások, közösségszervezők képzését, illetve továbbképzését, a roma kultúra és történelem ismeretanyagának

A jövő feladata a Módszertani Füzetek előkészítése és kiadása, a régiókból érkező szakanyagok elhelyezése a pedagógiai sajtóban, valamint a digitális oktatási adattár, adatbank létrehozása.

beépítését a pedagógusképzésbe. Elkerülhetetlennek látjuk a már 100 éve igényelt cigány múzeum létrehozását a roma önismeret fejlődése és az integrációs folyamat előmozdítása érdekében.

Kiterjedt helytörténeti kutatásokra van szükség. A pedagógus irányításával a tanulók ebben is részt vehetnek. Kezdeményezzük, hogy minél több helyen kutassák a roma népcsoport meglepedését, helyi szokásait és fennmaradt hagyományait. Az ifjúsági kutatómunka a megismerésen túl erősíti a társadalmi együttműködés köznapi formáit is. Szükséges, hogy a történelmi együttélésről minél több adatot tárjanak fel és a mai technikai adottságokkal megőrizzenek. A megmentett, rendszerezett adatok, a gyűjtött visszaemlékezések további feldolgozását megyei vagy régióbeli konferenciákon lehetne megvitatni, a további feladatokról határozni.

Ezzel együtt, ahol lehetséges, mielőbb össze kell gyűjteni a második világháborús üldöztetés roma áldozatainak nevét. Fel kell tární elhurcolásuk körülményeit is. A nevek megörökítése a HDKE feladatai közé tartozik.

A történelmi együttélés hat évszázadát feldolgozva és meghaladva a romáknak valódi integrációs esélyeket kell találni és kínálni. Identitásuk, önbecsülésük növelése érdekében gondolkodjunk és tegyünk felelősen, közösen.

A közös magyar és roma történelmi múlt és jövő arra kötelez bennünket, hogy országosan is összegyűjtsük azokat a dokumentumokat, amelyek mementóul szolgálhatnak a jövő nemzedékének.”

Jegyzet

- (1) Közreműködésével a középiskolások számára – a Soros Alapítvány Tolerancia programjának keretében – Gáspár Zsuzsa szerkesztésében elkészült *A holocaust és az emberi természet. Szemtől szemben a történelemmel és önmagunkkal* c. társadalomismereti szöveggyűjtemény. (Korona Nova Kiadó Kft., 522 lap.)
- (2) *Iskolai emléknepok. A holocaust áldozatainak emléknepja*. (2001) Az Oktatási Minisztérium kiadványa, Budapest, 109.
- (3) Szita Szabolcs (2001): *Együttélés, üldöztetés, holocaust*. (Korona Kiadó, Budapest. 288.) A kötet felkerült a hivatalos tankönyvjegyzékre.
- (4) *Tények, adatok a cigányok háborús üldöztetésének (1939–1945) tanintézeti feldolgozásához*. (Phare Demokrácia program, 98-0184-45. sz. mikroprojekt, Budapest. 117.) Újabb kiadása: Velcsov BT, 2002.
- (5) Bernáth Gábor (2001, szerk.): *Roma Holocaust. Túlélők emlékeznek*. Roma Sajtóközpont Könyvek, 148.
- (6) *Iratok a kisegítő munkaszolgálat, a zsidóüldözés történetéhez*. 1. füzet. *A homvédelmi kisegítő munkaszolgálat*. (2002) Szerk.: Szita Szabolcs. (Magyar Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dokumentációs Központ, 102.). 2. füzet. *Válogatott iratok a nyilaskeresztes terror történetéből*. (2002) Szerk.: Szita Szabolcs. (Magyar Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dokumentációs Központ, 102.); 3. füzet. *DEGOB jegyzőkönyvek. Válogatás az 1944–1945. évi mauthauseni – guns kircheni deportálás dokumentumaiból*. (2002) Szerk.: Szita Szabolcs. (Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, 136.) Szita Szabolcs (2002): *A komáromi deportálás 1944 őszén*. (Holocaust Dokumentációs Központ – Emlékgyűjtemény Közalapítvány. 96.)
- (7) Kiadja a Keresztény-Zsidó Társaság, Budapest.
- (8) A Magyar Történelmi Társulat tanári tagozatának és az ELTE BTK-nak Budapesten megjelenő kiadványa. Sorozatszerkesztő Szabolcs Ottó.
- (9) Nuber István – Györi György – Szunyogh Szabolcs (2003, szerk.): *Iskolai emléknepok. Megemlékezés a holocaust áldozatairól*. Az Oktatási Minisztérium és a Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány kiadványa, Budapest. 164.
- (10) Pl. A Wallenberg országos vándorkiállítás kapcsán, a Budapesti Zsidó Segély és Mentőbizottság emlékművének avatása alkalmából, a budapesti Vadász utcai Üvegház emléktáblája leleplezésekor. Egy-egy tájékoztató füzet (dokumentumok kópiájával) 24 lapos volt.
- (11) A képzés tervezett szintjei: felsőfokú (pl. történelemtanárok felkészítése), középfokú (történelem-társadalmi ismeretek és etikaoktatás, irodalom és művészet), alacsonyfokú (történelem és társadalmi ismeretek, irodalom és művészet, lehetőleg a 14. évtől). A tervezett továbbképzés: részvétel a doktorandus-képzésben, tanári továbbképzésben – multiplikátor képzésben (a korábbi akkreditációs kurzus folytatása), pályázatok, tanulmányok útján (külföldi tapasztalatok feldolgozása, nemzetközi projektekre épülő tanulmányutak).